

Barbara Witkowska (Kraków)

Janusz Czebreszuk (ed.), *Similar but Different. Bell Beakers in Europe*, Instytut Prehistorii UAM, Poznań 2004, 224 pp.

Poznań's long research into the Bell Beaker culture has resulted in the publication of another book on the subject, this time co-financed by President of the Adam Mickiewicz University, Dean of the History Faculty, Head of the Institute of Prehistory, and the Prehistory Society of Poznań. Janusz Czebreszuk, initiator and managing editor of the volume, invited contributions from researchers in six European countries. The outcome is an interesting collection of eleven papers which present the most recent findings concerning the Bell Beaker culture (henceforth: BBC).

The collected papers have been grouped into three thematic categories. The first includes texts of synthetic nature; the second addresses the question of common ware; the third studies individual regions belonging to the wide range of the BBC.

In his concise introduction, the editor discusses differences in viewing the BBC by its researchers, noticeable both in the terminology and the interpretation of the cultural phenomenon itself. It was the very ascertainment of those differences that inspired the assembling of the volume.

The opening paper by Humphrey Case presents genetic issues concerning the culture. The author assumes that the BBC originated in the area around the mouth of the Tagus River, and he traces a set of the most characteristic artefacts to that cultural environment. In the first part of his paper, he analyses ceramic artefacts, paying special attention to beakers. Despite considering their production as the final stage in the development of the local cultural substratum, Case attributes an important role to external factors. He traces the zonal ornamentation, a distinctive feature of the BBC pottery, to the Mediterranean area of the African coast (Morocco), and the threefold morphology, which had no prototypes in Portugal's late Neolithic Age dominated by twofold vessels, from the Corded Ware culture environment in Central Europe. Later, he discusses other types of artefacts: copper daggers, wrist guards, flint arrowheads and copper blades of the Palmela type, arguing for their Iberian origin.

The next paper presents the basic assumptions of Marc Vander Linden's doctoral dissertation, which aimed at suggesting new divisions within the extensive area covered by the BBC. After analysing several selected problems such as funeral rites, metallurgy, ceramic artefacts and settlement systems, the author distinguishes five territorial zones: north-western Europe with the British Isles; Central Europe; northern Italy and southern France; central and western France; and the Iberian Peninsula. The most important factor for the division is the dissimilarity of funeral rites. Successive stages of the analysis are lucidly illustrated with tables. A strong point of Linden's model is the mutual interlocking of the domains and the lack of distinct boundaries between them, which reflects the complex structure of the cultural phenomenon in question. The author departs here from the traditional viewing of cultural groups from the angle of the spatial distribution of materials, and he chooses to understand them as spheres where internal and external factors resulted in a new quality. Consequently, he proposes a dynamic and processual definition of the BBC.

The following paper, "The frontiers inside the western Bell Beaker block" by Laura Salanova, also concerns the homogeneity of the BBC. The author, presenting the findings from north-western France and Portugal, argues for an internal division of the western group of the cultural unit. Discussing the situation in both regions and presenting the relevant cartographic material, Salanova points to the role played by postdepositional factors and the disproportions resulting from different histories of research into the coastal and the inland areas. The text is rather concise; the author includes no suggestions as to the exact position of the internal boundaries. However, the very emphasis on the need to determine them makes the paper interesting. The territory occupied by the western group of the BBC has mostly been regarded as a homogeneous region.

The English title "Bell Beaker lithic industry: a rediscover paradise?" introduces a French text by Robin Furestier, the more valuable as it is the only paper concerning BBC flint industry in the volume. The three-stage analysis: description of the types, placing them in a wider social context and comparing the results with data obtained for ceramic artefacts, allows the author to suggest an interpretational model of the development of the BBC flint industry. Drawing on the schema based on pottery analysis (Guilaine 1967), Furestier marks out two phases: 1–2 and 3–4, which – with the traditional terminology unchanged – are to reflect the impossibility of distinguishing more precise time frames. The author links Phase 1–2 to the pure BBC with the flint industry at its decadent stage, and Phase 3–4 to the process of acculturation by late Neolithic groups. Another interesting part of the paper is an outline (presented as a table) of the circulation of half-processed material and the section of the text concerning this issue.

The text by Christian Strahm, which opens the second part of the volume, may be treated as an introduction to the question of BBC common ware. It provides a broad spectrum of scholarly opinions and characterization of individual regions, thus forming history of the research. Much attention is paid to theoretical considerations, but these terminological remarks serve only as a starting point for deeper analysis of the origin and struc-

ture of the BBC. Strahm points to the significant role played by the common ware (which was closely related to the local cultural substratum) in the reconstruction of cultural processes, and he proposes patterns of development within chosen regions. He also emphasises the need to carry out further research since it may contribute greatly to the understanding of the entire culture.

In the following paper, Marie Besse discusses the main theses of her doctoral dissertation, which aimed at synthetic presentation of the question of BBC common ware. The source basis is the material obtained at eight hundred sites on the European mainland. To organize this multitude of data, Besse suggests a typology involving eighty-three types, which are subsequently subjected to statistical analysis. This leads the author to mark out three territorial domains: eastern, northern and southern ones, within which she carries out genetic analysis of individual types and evaluates the role played by the local cultural substratum in the process of their production. Although the results, presented in the form of graphs, seem convincing, the text provokes numerous questions. It is debatable whether the statistical method used by the author required creating such a controversial typology of artefacts which treats the morphology and the ornamentation of vessels as equal, while sectioning off parts of vessels (e.g. their handles or rims) or single ornamental motifs as separate types. Many traits distinguished by Besse would traditionally be considered as subtypes, belonging to a lower level of classification. Besse's categories often interlock with one another, and their enigmatic descriptions do not help settle the reader's doubts. Also, the graphs themselves are not accompanied by more extensive explanations. For example, the author does not address the question of chronological diversification of the material, although the possibility of such diversification is suggested by the arrangement of the diagram in Table 5.

Valentina Leonini's paper on BBC settlement pottery from central and northern Italy, which closes the second section of the volume, is a summary of preliminary assumptions of Leonini's doctoral dissertation. It begins with an amply illustrated survey of seven sites in Tuscany and Lombardy. Next, the author gives a general characterisation of vessels and enumerates their features typical of the whole region: domination of deep and medium pottery forms, vertical handles, applied bands of clay decorated with finger impressions, and rims ornamented with corrugation or incisions. Leonini, while noticing relations with the territory of southern France, analyses the influence exerted by the local Eneolithic tradition on the technology and ornamentation of the BBC artefacts. She emphasises the significance of this factor for the regional dissimilarities in ceramics; however, at this stage of research, she prefers not to suggest any divisions into territorial groups.

The section concerning regional studies begins with Alex Gibson's paper discussing funeral rites on the territory of the British Isles. To demonstrate the diversity of the rites, Gibson presents the BBC burials against an extensive background. The paper is divided into sections describing various categories of graves: single, mass and cremation burials, and it also analyses the anatomical and stratigraphic arrangement of the skeletons. The basis for these classifications differs considerably from the traditional one. Gibson argues

that burials made at different times should be considered as single, even if the bodies were deposited within the same grave pit. Archaeologists accustomed to the conventional terminology may be reluctant to accept his proposal, although its assumptions better reflect the intentions of people from the Neolithic Age. The traditional viewing of the problem from the angle of archaeological material incites spontaneous refusal, all the more so because the author does not support his theses with more extensive data. This is a definite weakness of his paper. The examples quoted by Gibson seem to contradict the assumptions they were supposed to justify. It is also difficult to determine where the author wishes to demarcate the boundary between single and mass graves. Single burials whose accumulation within a grave pit or a grave chamber resulted in a multiburial feature (from the traditional perspective) do not differ fundamentally from features containing numerous skeletons which cannot definitively be described as a compact assemblage. Gibson does not address the issue of homogeneity of a feature. The more problematic is his treatment of cave sites as mass burials. Nevertheless, the text is an interesting example of an attempt to overcome certain patterns of thought and to carry out an analysis which would be something more than a rigid classification of data.

The following paper discusses developmental schemas for the BBC on the territory of southern France, prepared by Olivier Lemerrier for his doctoral dissertation and based on his analysis of pottery assemblages collected at three hundred sites on the Mediterranean coast. The author generally supports the division into four stylistic phases and the majority of the chronological findings presented by J. Guilaine (1967). While characterising the styles once more, but on the basis of more extensive sources, Lemerrier complements the description with a sequence of changes in the settlement and in the funeral rites. Thus, he regards Style 1, which lacked a broader settlement context, as a material marker of cultural impulses from the territory of the Iberian Peninsula, while he relates Styles 2–4 to the already forming local variant of the BBC, with a considerable part played by the Fontbousse cultures and the Rhône-Ouvéze group. Lemerrier compares the process of BBC expansion to the Hellenic colonization, defining the successive stages as discovering, entering into relations with the local population, settling into the new territory and its gradual acculturation. The axis of this diffusion was the Rhone Valley.

The source basis for the next paper, “L’*épicanpaniforme en Italie Centrale: stratigraphies, datations radiométriques, productions lithiques et céramiques*” by Lucia Sarti, is the material obtained at three multilayered sites in central Italy. The author briefly outlines the state of research into the region and suggests its periodisation. The three-stage division she proposes is based on stratigraphic data, radiocarbon measurements and analysis of pottery and flint artefacts. Moreover, the paper contains ample illustrational material which, however, is wrongly referred to in the text.

The volume concludes with a short text by Janusz Czebreszuk, providing ten basic synthetic remarks on the BBC. The author points to the significance of the culture as a link between the Neolithic and the Bronze Ages, and he ascribes to it – in a somewhat Marxist

spirit – the inspirational role in social transformations which were to result in a new social class: aristocracy.

The reviewed publication is a collection of papers in English (7), French (3) and German (1). Most texts written in languages other than English are preceded by an English abstract, the only exception being Christian Strahm's paper. Olivier Lemerancier included summaries in each of the three languages used in the volume.

The editorial layout of the book raises some reservations because of numerous spelling errors (especially in the papers written in French) as well as numbering of the tables which is at variance with descriptions given in the texts (Leonini's paper). In some cases, these editorial flaws make it difficult for the reader to understand the author's intentions (as in Furestier's paper, where figures used in the numbering of the phases have been replaced with question marks). On the other hand, the illustrational material merits recommendation: numerous cartographical data, tables and interpretational diagrams have been printed with great care. Another strong point of the volume is its cover.

In the analysis of such complex phenomena as the Bell Beaker culture, the traditional monographic syntheses tend to fall short of expectations. Debates among researchers of a given unit seem to be an excellent way to avoid simplification of cognitive patterns and to better understand cultural processes. The experts whose papers are juxtaposed in the volume come from various academic centres, representing different schools of thought, and they draw their conclusions on the basis of different materials. It is this international character of the discussion that makes the publication so valuable.

Translated by Anna Skucińska

References

Guilaine J. 1967. *La civilisation du vase campaniforme dans les Pyrénées françaises*, Carcassonne.

Barbara Witkowska (Kraków)

Janusz Czebreszuk (red.), *Similar but Different. Bell Beakers in Europe*, Instytut Prehistorii UAM, Poznań 2004, 224 strony.

Wieloletnie zainteresowanie ośrodka poznańskiego zagadnieniem kultury pucharów dzwonoowatych zaowocowało wydaniem kolejnej książki o tej tematyce, tym razem współfinansowanej przez rektora UAM, dziekana Wydziału Historii, dyrektora Instytutu Prehistorii i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne. Redaktorem naczelnym i inspiratorem tomu jest Janusz Czebreszuk, który zaprosił do współpracy badaczy z sześciu krajów

europijskich. W rezultacie powstał interesujący zbiór 11 artykułów, w których prezentowane są najnowsze ustalenia specjalistów odnośnie problematyki tytułowej kultury.

Zebrane prace zostały pogrupowane w ramach trzech bloków tematycznych. Pierwszy z nich jest kompilacją tekstów o charakterze syntetycznym, drugi poświęcony został zagadnieniu ceramiki zasobowej, trzeci prezentuje opracowania poszczególnych regionów szerokiego zasięgu KPDz.

W krótkim wstępie redaktor zawarł swoje spostrzeżenia na temat odmienności w postrzeganiu fenomenu KPDz przez jej badaczy. Widoczne są one zarówno w sferze terminologicznej, jak i w pojmowaniu samego zjawiska kulturowego. Konstatacja tego faktu stała się właśnie inspiracją do powstania tomu.

Rozpoczyna go artykuł *Beakers and the Beaker Culture* autorstwa Humphreya Case, który wprowadza nas w zagadnienia genetyczne omawianej kultury. Przyjmując za jej kolebkę rejon ujścia Tagu, z tamtejszego środowiska kulturowego wywodzi autor zestaw najbardziej charakterystycznych zabytków KPDz. W części pierwszej tekstu analizie zostały poddane zabytki ceramiczne, ze szczególnym uwzględnieniem pucharów. Mimo, iż ich powstanie uważa badacz za końcowy etap ewolucji miejscowego podłoża kulturowego, dużą rolę przypisuje czynnikom zewnętrznym. Ornament strefowy, cechą dystynktywną dla ceramiki KPDz, wywodzi on ze strefy śródziemnomorskiej wybrzeża afrykańskiego (Maroko). Trójdzielną morfologię, której pierwowzorów brak w późnym neolicie Portugalii zdominowanym przez naczynia dwudzielne, ze środowiska sznurowego Europy Środkowej. W dalszej kolejności opisuje autor pozostałe zabytki: sztylety miedziane, płytki łucznice, krzemienne groty strzał i miedziane ostrza typu Palmela – opowiadając się za ich iberyjskim rodowodem.

Kolejny tekst *Polythetic networks, coherent people: a new historical hypothesis for the Bell Beaker phenomenon* jest prezentacją podstawowych założeń pracy doktorskiej Marca Vander Lindena. Jej celem było zaproponowanie nowego podziału rozległego obszaru występowania KPDz. Na podstawie analizy wybranych zagadnień: obrządku pogrzebowego, metalurgii, zabytków ceramicznych oraz systemów osadniczych; autor wyróżnił pięć stref terytorialnych. Są to: północno-zachodnia Europa wraz z Wyspami Brytyjskimi, Europa Środkowa, północne Włochy i południowa Francja, Francja środkowa i zachodnia oraz płw. Iberyjski. Największe znaczenie przy ich wydzieleniu miały odmienności w obrządku pogrzebowym. Kolejne etapy analizy ilustrowane są przejrzystymi tablicami. Zaletą przedstawionego modelu jest brak wyraźnych granic pomiędzy domenami, ich wzajemne zazębianie się, które odzwierciedla złożoną strukturę omawianego zjawiska kulturowego. Mamy tu więc przykład odchodzenia od tradycyjnego pojmowania grup kulturowych przez pryzmat terytorialnego rozrzutu materiału zabytkowego w stronę rozumienia ich jako stref przekształcania się czynników wewnętrznych i zewnętrznych w nową jakość. Autor proponuje nam utrzymaną w duchu procesualnym, dynamiczną definicję kultury pucharów dzwonowatych.

Następny artykuł (*The frontiers inside the western Bell Beaker block*), pióra Laury Salanovej, również porusza zagadnienie homogeniczności KPDz. Przedstawiając stan badań z terenów północno-zachodniej Francji i Portugalii autorka postuluje konieczność prze-

prowadzenia wewnętrznych podziałów grupy zachodniej omawianej jednostki kulturowej. Przy prezentacji sytuacji obu rejonów, popartej opracowaniami kartograficznymi, badaczka zwraca uwagę na rolę czynników postdepozycyjnych i dysproporcje wynikłe z odmiennej historii badań wybrzeży i terenów wewnątrz kontynentu. Tekst jest dość zwięzły, autorka nie zawarła w nim ewentualnych propozycji przebiegu tytułowych granic, ale same spostrzeżenia o potrzebie ich wyznaczenia czynią go interesującym. Teren zajmowany przez grupę zachodnią KPDz zwykliśmy dotychczas postrzegać jako rejon o bardzo jednolitym charakterze.

Pod angielskim tytułem *Bell Beaker lithic industry: a rediscover paradise?* kryje się francuskojęzyczny tekst autorstwa Robina Furestiera. Jest to jedyny w publikacji artykuł dotyczący krzemieniarstwa KPDz. Tym wartościowsze są jego ustalenia. Trójstopniowa analiza polegająca na charakterystyce typów, osadzeniu ich w szerszym kontekście socjalnym, oraz zestawieniu rezultatów z danymi uzyskanymi dla zabytków ceramicznych pozwala autorowi na zaproponowanie modelu interpretacyjnego rozwoju krzemieniarstwa KPDz. W nawiązaniu do schematu wypracowanego na podstawie analizy ceramiki (Guilaine 1967) wydzielił on dwie fazy 1–2 i 3–4. Przy zachowaniu tradycyjnej terminologii ma to odzwierciedlać niemożność wydzielenia precyzyjniejszych odcinków czasowych. Faza 1–2 miałaby być etapem występowania czystej KPDz z krzemieniarstwem o charakterze schyłkowym, w fazie 3–4 postępował proces akulturacji przez grupy późnoneolityczne. Ciekawym elementem tej pracy jest też schemat obrotu półsurowców zamieszczony w formie tablicy i część tekstu poświęcona tej problematyce.

Tekst Christiana Strahma *Die Glockenbecher – Phänomen aus der Sicht der Komplementär – Keramik* rozpoczynający drugą partię książki jest swoistym wprowadzeniem w zagadnienie ceramiki zasobowej KPDz. Otrzymujemy w nim szerokie spektrum postaw badawczych i sytuacji poszczególnych rejonów układające się w historię badań. Dużo miejsca zajmują uwagi teoretyczne. Spostrzeżenia natury terminologicznej są jednak punktem wyjścia dla szerszych rozważań o genezie i strukturze KPDz. Autor dostrzega znaczącą rolę ceramiki zasobowej przy rekonstruowaniu procesów kulturotwórczych ze względu na jej silne związki z lokalnym podłożem i prezentuje własne schematy rozwojowe wybranych obszarów. Podkreśla potrzebę dalszego rozwoju badań nad tą dziedziną, które mogą wiele wnieść w pojmowanie całości kultury.

W kolejnym artykule (*Bell Beaker common ware during the third Millennium BC in Europe*) Marie Besse przedstawiła pewne ustalenia ze swojej pracy doktorskiej, stanowiącej próbę syntetycznego ujęcia problematyki ceramiki zasobowej KPDz. Bazę źródłową stanowił materiał zabytkowy z 800 stanowisk kontynentalnej Europy. Dla ich uporządkowania powstała typologia obejmująca 83 typy, które następnie poddane zostały analizie statystycznej. W rezultacie autorka wyróżniła trzy domeny terytorialne: wschodnią, północną i południową; i w ich obrębie przeprowadziła analizę genetyczną poszczególnych typów i ocenę roli lokalnego podłoża kulturowego w procesie ich tworzenia. Mimo, iż zaprezentowane w formie wykresów wyniki stwarzają wrażenie przekonujących, w trakcie lektury tekstu rodzi się wiele pytań. Kwestią dyskusyjną pozostaje czy użyta metoda statystyczna wymagała

stworzenia kontrowersyjnej typologii zabytków, w której zrównane zostały morfologia i ornamentyka naczyń, a jako osobne typy wydzielone ich fragmenty (np. ucha, brzegi) czy pojedyncze motywy zdobnicze. Wiele z wyróżnionych cech, w tradycyjnym ujęciu, uznanych zostałoby za podtypy schodząc na niższy poziom klasyfikacji. Kategorie często zająbiają się ze sobą, a enigmatyczne ich opisy nie sprzyjają wyjaśnieniu wątpliwości czytelnika. Również przy prezentacji samych wykresów brak obszerniejszych objaśnień. Autorka nie porusza, na przykład, kwestii ewentualnego zróżnicowania chronologicznego materiałów. Możliwość takiego rozwarstwienia sugerowana jest układem uzyskanym na diagramie publikowanym jako tablica 5.

Ostatnim artykułem (*Le ceramique domestique du Campaniforme de l'Italie Centrale et Septentrionale*) tej części książki jest tekst Valentiny Leonini na temat ceramiki osadowej KPDz z terenu Włoch środkowych i północnych. Tekst, będący streszczeniem wstępnych założeń pracy doktorskiej, rozpoczyna przegląd 7 stanowisk z Toskanii i Lombardii, czemu towarzyszy bogaty materiał ilustracyjny. Dalej autorka przechodzi do ogólnej charakterystyki naczyń i wymienia cechy wspólne dla całego regionu: dominację form głębokich i średnich, obecność uch i uchwytów pionowych, obecność listw plastycznych dekorowanych odciskami palcowymi oraz brzegów zdobionych karbowaniem lub nacinaniem. Dostrzegając związek z terenami Francji południowej, analizuje równocześnie wpływ lokalnej tradycji eneolitycznej na technologię i ornamentykę zabytków KPDz. Podkreśla przy tym rolę tego czynnika w tworzeniu odmienności regionalnych w ceramice, na tym etapie badań nie podejmuje się jednak podziału na grupy terytorialne.

Rozdział poświęcony studiom regionalnym rozpoczyna tekst (*Burials and Beakers seeing beneath the veneer in late Neolithic Britain*) Alexa Gibsona na temat obrządku pogrzebowego z terenu Wysp Brytyjskich. Chcąc wykazać jego zróżnicowanie autor prezentuje pochówki KPDz na szerokim tle porównawczym. Praca podzielona jest na części opisujące kolejne kategorie grobów: pochówki pojedyncze, zbiorowe czy ciałopalne; przeanalizowany zostaje też układ anatomiczny i stratygraficzny szkieletów. Jednak zastosowane podstawy klasyfikacji różnią się znacznie od tradycyjnych. Autor postuluje, aby jako pojedyncze uznawać pochówki różnoczasowe, nawet jeśli złożone są one w obrębie jednej jamy grobowej. Dla archeologów przyzwyczajonych do konwencjonalnej terminologii taka propozycja może być trudna do przyjęcia, mimo, że w założeniach lepiej odzwierciedla ona intencje ludzi z epoki neolitu. Nasz tradycyjny punkt widzenia poprzez pryzmat materiału archeologicznego powoduje odruchowy sprzeciw, tym bardziej, że autor nie popiera swoich rozważań szerszą publikacją danych. Właśnie ten aspekt jest słabą stroną pracy. Przytaczane przez autora przykłady zdają się przeczyć założeniom, dla ukonstytuowania których zostały przywołane. Trudno też ustalić gdzie przebiega proponowana przez autora granica pomiędzy pochówkami pojedynczymi a grobami zbiorowymi. Pochówki pojedyncze, których nawarstwianie się w jednej jamie lub komorze grobowca doprowadza do powstania obiektu wielopochówkowego (w ujęciu tradycyjnym); nie różnią się zasadniczo od zbiorowych znalezisk szkieletów, dla których nie można bezsprzecznie ustalić zwartości zespołu. Autor nie porusza zagadnienia homogeniczności obiektów. Tym bardziej problematyczne jest

przytaczanie stanowisk jaskiniowych jako pochówków zbiorowych. Niemniej zaprezentowana praca jest interesującym przykładem próby przełamania pewnych schematów myślowych i analizy wychodzącej poza sztywną klasyfikację danych.

Następny artykuł (*Historical model of setting and spreading out of the Bell Beaker culture in Mediterranean France*) przedstawia schematy rozwojowe dla KPDz z Francji południowej opracowane przez Oliviera Lemerciera na potrzeby jego rozprawy doktorskiej. Podstawą była analiza zespołów ceramicznych zebranych na 300 stanowiskach z wybrzeża morza śródziemnomorskiego. Autor w zasadzie podtrzymuje podział na cztery fazy stylistyczne i większość ustaleń chronologicznych J. Guilaine (1967). Przeprowadzając ponowną charakterystykę stylów na kanwie poszerzonej bazy źródłowej, uzupełnia ją sekwencją zmian w osadnictwie i obrządku pogrzebowym. W ten sposób styl 1, jako pozbawiony szerszego kontekstu osadniczego, uznaje on za materialny wyznacznik impulsów kulturowych z terenu półwyspu Iberyjskiego. Style 2–4 miałyby być związane już z wykształceniem się lokalnego wariantu KPDz przy dużym udziale kultur Fontbouisse i grupy Rhône-Ouvéze. Autor porównuje proces rozprzestrzenienia KPDz do kolonizacji greckiej, jej kolejnymi etapami miały być: odkrywanie, podejmowanie kontaktów z miejscową ludnością, zasiedlanie terenów i ich stopniowa akulturacja. Osią tej dyfuzji była dolina Rodanu.

Bazę źródłową kolejnej pracy (*L'epicampaniforme en Italie Centrale: stratigraphies, datations radiométriques, productions lithiques et céramiques*), autorstwa Lucii Sarti, stanowią trzy stanowiska wielowarstwowe z Włoch Środkowych. W dużym skrócie autorka przedstawiła stan badań tego rejonu i zaproponowała jego periodyzację. Trójfazowy podział oparty został na danych stratygraficznych, ustaleniach radiowęglowych oraz analizie zabytków ceramicznych i krzemiennych. Ponadto artykuł uzupełnia bogaty materiał ilustracyjny, do którego nie znajdujemy jednak odnośników w tekście.

Książkę zamyka krótki tekst (*Bell Beakers: an outline of present stage of research*) Janusza Czebreszuka. W dziesięciu punktach zawiera on podstawowe syntetyzujące uwagi na temat KPDz. Autor podkreśla wagę tej kultury jako łącznika pomiędzy epokami neolitu i brązu oraz przypisuje jej, w nieco marksistowskim duchu, rolę inspiratora przemian społecznych mających doprowadzić do powstania nowej warstwy – arystokracji.

Recenzowana praca stanowi kompilację tekstów w językach angielskim (7), francuskim (3) i niemieckim (1). Większość artykułów nieanglojęzycznych poprzedzonych zostało streszczeniem w tym języku, wyjątkiem jest praca Chrystiana Strahma. W jednym przypadku autor, Olivier Lemercier, udostępnił czytelnikom streszczenia we wszystkich trzech językach publikacji.

Pewne zastrzeżenia dotyczą strony edytorskiej książki ze względu na liczne, szczególnie w tekstach francuskojęzycznych, błędy literowe i niezgodną z opisami numerację tablic (artykuł V. Leonini). W niektórych przypadkach utrudnia to zrozumienie intencji autora (artykuł R. Furestiera, gdzie cyfry przy numeracji faz zostały zastąpione znakami zapytania). Pozytywnie można natomiast ocenić część ilustracyjną tomu: liczne zestawienia kartograficzne, tabelaryczne i schematy interpretacyjne zostały przedrukowane z dość dużą starannością. Dodatkowym atutem dzieła jest też jego okładka.

W przypadku tak złożonych zjawisk, jakim jest kultura pucharów dzwonowatych, nie sprawdzają się tradycyjne syntezy monograficzne. Wydaje się, że doskonałą ucieczką przed upraszczaniem schematów poznawczych i szansą na lepsze zrozumienie procesów kulturotwórczych jest właśnie dyskusja pomiędzy badaczami danej jednostki. Skonfrontowani w pracy specjaliści pochodzą z różnych ośrodków akademickich, reprezentujących różne szkoły badawcze, a wnioski swoje formułują w oparciu o odmienny materiał zabytkowy. Ten właśnie międzynarodowy charakter tomu stanowi o jego wartości.